

УДК 929:655.4/.5(71)Марунчак

*Таїсія Іванівна КІВШАР,
доктор історичних наук, професор,
Наукове товариство імені Шевченка в Канаді
(Торонто, Канада)*

**МИХАЙЛО МАРУНЧАК ЯК ІСТОРИК
КАНАДСЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО
КНИГОВИДАННЯ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ
ПІОНЕРСЬКОЇ ДОБИ
(90-ті рр. ХІХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст.)**

Стаття поглиблює знання про внесок М. Марунчака у вивчення початкового етапу історії книговидавничої справи канадських українців, тематичних, типологічних і читацьких особливостей перших канадських українських книгодруків, їх поліграфічного виконання, художнього оформлення, а також формування канадських українських книжкових традицій. Аналізуються віднайдені канадські українські першодруки «Християнський Катехизм для ужитку шкільних дітей і молодези» (1904) та «Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско-англійским і англійско-руским. Уложили: І. Бодруг, М. А. Щербінін» (1905), а також оцінка М. Марунчаком ролі «Канадської Північно-Західної Видавничої Спілки» та «Канадійського Фармера» у становленні україномовного книгодрукування у Канаді. Йдеться також про біографічну інформацію щодо організаторів книговидавничої справи, редакторів і друкарів, використану М. Марунчаком із метою уточнення фактологічного аспекту канадського українського книговидання початкового етапу піонерської доби. Наголошується, що заснування книговидавничої справи канадських українців відіграло ключову роль у прискореному формуванні української етнічної групи у Канаді, включення її у канадську культуру та збагачення життя мультикультурної спільноти Канади.

Ключові слова: канадські українські книгодруки, «Канадська Північно-Західна Видавнича Спілка», «Канадійський Фармер», кни-

говидання українського зарубіжжя, українська книжка імміграції, біографічна інформація.

Зважаючи на інтелектуальний потенціал української еміграції у Канаді, в цій країні активно розвивається українська історична наука. Її досягнення певною мірою висвітлені у працях відомих українських зарубіжних учених, серед яких слід відзначити дослідження О. Оглоблина [17], Л. Винара [4], М. Чубатого [23], а також українського науковця А. Атаманенко [2]. Вивчення проблем історії українців у Канаді активізувалось із заснуванням Канадського інституту українських студій в університеті Альберти, а також Центру досліджень історії України імені Петра Яцика та Центру українсько-канадських студій для досліджень української діаспори імені Д. і П. Кулів, що сприяло помітному розширенню історіографічного доробку канадської української історіографії. Та попри вивчення широкої проблематики канадської української історії, історія становлення та розвитку канадського українського книговидавництва як самостійний аспект загального історичного розвитку Канади ще не була предметом спеціального вивчення, хоча й становить значний інтерес як у контексті органічної складової канадської книговидавничої справи, так і українського зарубіжжя, а також реконструкції всесвітньої історії українського книговидавництва, не обмеженої хронологічними та географічними межами, зі своїми тенденціями, загальними закономірностями та каузальними зв'язками.

Всесвітня історія українського книговидавництва розширює знання про його місію у світі, у різних країнах і на різних континентах, дає уявлення про нього як органічну частину всесвітнього книговидавництва загалом, а також як «документальну пам'ять нації» та своєрідний феномен культури зі своєю логікою розвитку. Книговидавництва українського зарубіжжя, як частина всесвітньої історії українського книговидавництва, становить один із способів забезпечення його життєдіяльності на імміграції та виступає засобом збереження національного інформаційного середовища в чужомовному мультикультурному інформаційно-комунікаційному просторі. Українське книговидавництва зарубіжжя, з одного боку, становить частину історії книговидавничої справи країни його проживання, а з іншого — є важливим сегментом історії друкованої культури українців загалом. Історія книговидавництва української імміграції, зумовленої природними, соціально-економічними та суспільно-політичними мотивами в різні історичні періоди її виїзду за кордон, свідчить, що у країнах поселення та мешкання спостерігалися різні особливості формування та розвитку книговидавництва, обумовлені політичною, економічною, соціальною та загаль-

нокультурною політикою приймаючої держави, а також інформаційними потребами, фінансовою спроможністю українських іммігрантів, наявністю відповідних лідерів, здатних створити ресурси для розвитку книговидавничої справи, для впровадження традицій українського друкарства за його етнічними межами. Поряд із цим, до україномовної друкованої продукції іммігранти привносили традиції книжкової культури країни їх проживання «...не заперечуючи чужої запозиченої форми в українській культурі та дух нації вжив її на висловлення свого багатого змісту, п е р е т в о р и в її на свою духовну власність» [8, с. 37].

У процесі розширення українського зарубіжжя формувалася його друкарська культура, зростали основні кількісні показники числа назв виданих книжок, відбувався розподіл книжкових ресурсів по країнах і континентах, спостерігалось утворення різних типів і видів книжкової продукції, залежно від матеріально-технічних, соціально-політичних, етнічних і культурних потреб, попиту українців на книжки рідною мовою у країнах їх проживання. Книгодруки українською мовою, видані за кордоном України, виступали дієвим засобом етноконсолідації іммігрантів, української діаспори та зарубіжних етнічних утворень українського походження, були одним із способів (умов) виживання етнічної групи в іноетнічному оточенні. Українське книговидання на імміграції сприяло формуванню світогляду генерації нації, нормуванню її соціального життя, слугувало формальним засобом у поступі української етнічної групи, розвитку самосвідомості етнічної спільноти.

Проблеми дослідження з необхідною та достатньою повнотою історії українського книговидання поза етнічними межами, виявлення його провідних тенденцій, з'ясування фактів, що на нього впливали, розкриття особливостей організації в різних країнах і на різних континентах давно усвідомлювалися в українській бібліології, але в силу об'єктивних і суб'єктивних факторів досі залишаються все ще мало вивченими у спеціальній історіографії. І в цьому контексті особливий інтерес становлять як зарубіжні українські книгодруки, так і узагальнюючі праці з історії книговидавничої справи українського зарубіжжя, спеціальні дослідження учених діаспори, у яких висвітлені проблеми українського книговидання в окремих країнах проживання іммігрантів. В останніх роках спостерігається тенденція персоніфікації української книговидавничої справи, пожвавлення інтересу до біографічної інформації окремих особистостей, діяльності дослідницьких центрів, інституцій, а також бібліологічної спільноти загалом. Це дає змогу розширити знання про історію української книжки за межами України її ментальний і географічний контекст.

У Канаді українці проживають більш як 125 років і складають третю за чисельністю частину етнічних українців світу. Відтак, вивчення історії українського книговидання в Канаді становить значний інтерес для науки про книжку канадських українців, українського зарубіжжя й українського книгознавства загалом.

Метою даної роботи є спроба окреслити внесок відомого канадського дослідника української імміграції в Канаді, історика, педагога, бібліолога та громадського діяча Михайла Григоровича Марунчака¹, загальний науковий доробок якого сягає понад 400 назв (серед них низка праць у галузі бібліології, зокрема, історії книги та книгодрукування, бібліографії, бібліотекознавства та бібліополістики), у вивчення початкового періоду канадського українського (україномовного) книгодрукування в Канаді, так званої «першої хвилі» масової трудової еміграції та початку формування української етнічної групи, що охоплює час від 90-х рр. XIX ст. до 20-х рр. XX ст.

Загалом наукова та практична робота В. Марунчака отримала належну позитивну оцінку у працях, присвячених аналізу його ба-

¹ **Марунчак Михайло Григорович** (04.10.1914 Далешове (нині — с. Городенківського р-ну Івано-Франк. обл.) – 21.11.2004 Вінніпег (Канада)) — історик укр. еміграції в Канаді, бібліолог, педагог, редактор, громад. діяч. Дійсний член НТШ (із 1961), УВАН (з 1961), президент УВАН у Канаді (1983–86). По закінченні класичної г-зії «Рідної школи» ім. Т. Шевченка в Городенці (1935) вивчав право і сусп. науки у Львів. ун-ті., Карловому ун-ті у Празі. 1941 з цих ділянок отримав докторат у Празі. Студіював економічні науки в Карловому ун-ті та в Українському вільному ун-ті як слухач філософського ф-ту. 17.10.1942 вдруге заарештований гестапо. Перебував у концентраційних таборах у Чехії, Польщі, Австрії. Звільнений 6.05.1945 амер. військами. 1947–48 — голова Ліги укр. політв'язнів у Мюнхені (Баварія, Німеччина). Видавав бюлетень «Український політв'язень», співпрацював у ж. «Літопис українського політв'язня» та в НДІ укр. мартирології. З 1948 — у Канаді (Вінніпег). 1956 закінчив студії суспільних наук у Манітобському ун-ті зі ступенем бакалавра. Розпочав вивчення історії укр. зарубіжжя, зокрема Канади. Працював в укр. «Просвітах», «Рідних школах» у Вінніпезі (Канада), проф. права і сусп. наук Українського католицького ун-ту в Римі (Італія). Активний член К-ту українців Канади (з 1989 — Конгрес українців Канади), Світового конгресу вільних українців (обирався до складу керівних органів), голова Світ. ліги укр. політв'язнів (з 1985). Співзасн. «Заповідника-інституту Маркіяна Шашкевича», його наук. секретар (1962–79) і голова (з 1979), ред. і видавець ж. «Шашкевичана» (1982–86), ред. історико-мемуарного збірника «Городенщина» (1978, 2002), низки бюлетенів Ліги укр. політв'язнів, меценат і почесний ред. альманаху «Ямгорів» (Городенка, з 1991). Із здобуттям Україною незалежності був почесним учасником урочистостей у Львові з нагоди 150-річчя «Русалки Дністрової», 1991 — Шашкевичівських читань, відкриття пам'ятника М. Шашкевичу, ініціатор налагодження співпраці Ін-ту-заповідника М. Шашкевича у Канаді з Ін-ом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Шашкевичівською комісією над продовженням видання «Шашкевичіани» в Україні, надавав відчутну допомогу у видавничій діяльності. Нагороджений «Шевченківською медаллю» К-ту українців Канади (1961), «Медаллю сторіччя Канади» (1967), орденом «За вірність» Укр. історико-просвітницької правозахисної орг-ції «Меморіал» ім. В. Стуса (2003).

гатогранної творчості та громадської діяльності [6; 7; 9]. Проте його внесок у вивчення книжкової справи українського зарубіжжя, у розвиток знань про українське книговидання в Канаді залишається маловідомим в українській бібліології, хоч і виконує у науковій думці важливу роль і в перспективі потребує ґрунтовного комплексного монографічного дослідження.

Варто відзначити, що історія книжки, книговидання та книговидавничої справи українців в Канаді постійно привертала увагу М. Марунчака, на що вказують його праці із загальної історії імміграції українців до цієї країни, де йшлося, зокрема й про українські друки в контексті культурних здобутків іммігрантів. Варто зазначити, що у своєму фундаментальному дослідженні «Історія українців Канади» (т. 1–2, Вінніпег, 1968–74 (2-ге вид. — 1991); вид. англ. мов.: «The Ukrainian Canadians: A History», 1970 (2-ге доповн. вид. — 1982) автор торкався проблем розвитку книговидання, книгопоширення та книгоживання, висвітлював діяльність окремих інституцій і заклав підвалини відтворення персоніологічного ряду діячів української книжки в Канаді. Значну увагу привертає також його п'ятитомна праця «Студії до історії українців Канади» (т. 1–5, Вінніпег, 1964–1980), у якій автором використана значна джерельна база для реконструкції історії імміграції, її соціально-політичного, побутового, економічного стану, релігійного та культурного розвитку. Особливий інтерес у контексті нашої теми становить третій том зі «Студій до історії українців Канади» під назвою «Історія преси, літератури і друку Піонерської доби» (Вінніпег, 1969), оскільки в ньому подано значний фактичний матеріал із історії формування основ канадської української бібліології, зроблено спробу систематизувати найцікавіші факти, події, явища у книговиданні, книгопоширенні та книгоживанні від первісного освоєння українцями канадських земель до 20-х рр. ХХ ст.

Важливим є також узагальнення М. Марунчаком біографічної інформації осіб, які, розбудовуючи Канаду, зберігали та розвивали українство, зокрема й за допомогою книговидання. Зібрана ним численна іконографія дає уявлення про українців, які прагнули до збереження національної ідентичності шляхом плекання своїх традицій, віри, церкви, мови, книжки, духовності загалом. У цьому сенсі неабиякий інтерес становить «Біографічний довідник до історії українців Канади» (Вінніпег, 1986), де поряд із широкою, заснованою на значній джерельній базі біографічною інформацією щодо еліти українства в Канаді вміщені відомості і про діячів книжкової справи.

Перші українські колонії іммігрантів в Канаді починають за-сновуватися на початку 90-х рр. XIX ст. Упродовж наступних років до країни (переважно з Галичини та Буковини) прибуло ще понад 30 тис. українців. Від 1900 р. до Першої світової війни — ще близько 140 тис. До 1914 р. — імміграція досягла близько 170 тис. осіб [10]. Цей період в історіографії отримав назву «перша хвиля» української еміграції до Канади (обумовили її економічні, політичні, соціальні та національні утиски на етнічних територіях із боку австро-угорської та російської імперій).

Історія книговидавничої справи українців у Канаді розпочинається з появою друкарського модифікованого кириличного шрифту у Вінніпезі (на початку XX ст. — одне з найбільших міст Західної Канади, котре згодом неофіційно вважалось столицею українців країни). Факт не випадковий, оскільки місто стало осередком найбільшої скупченості українських іммігрантів, їх політичної, економічної та культурної активності. Заснування кириличного книгодрукування було пов'язане з потребами українського громадсько-політичного, релігійного та культурного руху у Канаді. Історію книжки канадських українців у Канаді² М. Марунчак справедливо розпочинає від появи у країні шрифтів модифікованого кириличного друку (до листопада 1903 р. шрифтів кириличного друку в Канаді не було, користувалися латинським друкарським шрифтом [12, с. 51; 24, с. 52]), що були вперше використані для друку першого часопису українською мовою

² На нашу думку, терміни «*книжка канадських українців у Канаді*» та «*книжка канадських українців*» не є тотожними. Історію книжки канадських українців можна розпочати від появи першої друкованої книжки «Західна Канада: Манітоба, Асинібоя, Алберта, Саскачеван: «Манітоба и Північно-Західні території: Асинібоя, Алберта і Саскачеван: інформація про засоби і клімат для рільників, угодовців худоби і гірників» («New York», 1899; <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/8918/file.pdf>) для задоволення інформаційних потреб українців, ознайомлення з особливостями їх імміграції до Канади, кліматичними умовами, розвитком сільського господарства та соціальним устроєм країни. Книжка обсягом 30 ст. містила основний текст і додатки. Читач отримував короткі відомості про географічні та кліматичні умови країни, її земельні ресурси, суспільні та правові відносини, розвиток окремих видів сільського господарства, організацію освіти, а також про права й обов'язки іммігрантів у Канаді. У розділі «Свідectва» вміщені позитивні відгуки перших поселенців, а у розділі «Перші питання» — відомості про те, як дістатися до Канади й отримати дозвіл на проживання. Окремий розділ «Перестороги» інформував про прихильність Уряду Канади до іммігрантів. У додатках вміщені загально географічна мапа Канади та мапа Північно-Західної її території для ознайомлення з фізико-географічними й економічними особливостями країни. Текст написано українським фонетичним правописом, хоча на той час у Галичині та США часописи і книжки друкувалися етимологічним правописом. Українська мова книжки, зміст і цільове призначення дають підстави вважати її першою друкованою книжкою в історії книжки канадських українців у Канаді.

у Канаді — тижневика «Канадійський Фармер» (перше число вийшло 12 листопада 1903 р. наклад 2 тис. примірників), виданого зусиллями «Канадської Північно-Західньої Видавничої Спілки» (The Canada North West Publishing Company). Потреба друкування українською мовою спонукала до певної модифікації кириличного шрифту, необхідної для врахування особливостей української вимови, зокрема вживання літери «ґ» на позначення проривного задньоязикового звуку, а також літери «ї» для позначення йотованого голосного звуку, якого немає в інших абетках, створених на кириличній основі.

Щодо появи перших українських книгодруків у цій країні вчений зазначав, що точно встановити, які саме українські книжкові видання з'явилися «першими» у Канаді, важко [13, с. 205]. Щоправда, продовжуючи вивчення початкового періоду книгодрукування канадських українців у Канаді, М. Марунчак зібрав і проаналізував фактичний матеріал з історії створення «Канадської Північно-Західньої Видавничої Спілки» (перше видавниче об'єднання початкового періоду українського друкарства в Канаді, створення якого розпочалася на початку 1902 р., а організаційне оформлення відбулося у вересні 1903 р. у Вінніпезі), зокрема подав персоналогічний склад і короткі життєписи її провідників (Геник Кирило³, Негрич Іван, Бодруг Іван, Стефанік Теодор⁴, Дима Йосиф⁵) [11, с. 205; 16, с. 115],

³ **Геник Кирило** ((21. 06. 1857, с. Березів Нижній Коломий. пов, нині — Нижній Березів Косів. р-ну Івано-Фр. обл. — 05. (12?) 02. 1925, Вінніпег) — педагог, громад.-політ. діяч. Педагог. освіту отримав у Станіславові. Закінчив Українську Академічну гімназію у Львові, студіював право у Львівському ун-ті. Працював учителем (1879–1881). Повернувся до свого села 1882, де закрив школу. У 1890 обрано до міської ради в Коломиї. Підтримував зв'язки з І. Франком, М. Павликом, О. Олесюковим. Заарештований 1880 за пропаганду соціаліст. літ-ри. 1896 виїхав до Канади. 1897–1911 працював у імміграційному відділі МВС у Вінніпезі. 1899 — один із засновників (разом із Савою Чарнецьким, Т. Стефаніком та ін.) першої читальні українців у Вінніпезі — Читальні ім. Тараса Шевченка у своєму домі. Там само відбулася перша самодіяльна театральна вистава «Аргонавти» Г. Цеглинського, що стало першопочатком укр. народ. самодіяльного театру в Канаді. Засновник першої україномовної газети в Канаді «Канадійський Фармер». 1903–1904 у співпраці з пресвітеріанськими пасторами заснував Незалежну Православну Церкву. 1911, після програшу Ліберальної партії Канади на виборах, втратив урядову посаду і став вести громадську роботу. Його статті у газеті «Свобода» є важливим джерелом із історії українців в Канаді. Жив у США, згодом повернувся до Вінніпега. До самої смерті був настільки популярним, що в укр. канадській громаді був відомий як «Цар Канади», «український староста», «український воевода». Родина Геників належала до роду Березовських, який має давньоруське (давньоукраїнське) шляхетське походження, належав до гербу Сас, відомий із часів королівства Русі, Галицько-Волинського князівства. Часто з ім'ям Геник додається «Березовський».

⁴ **Стефанік Теодор** (1880, с. Грицеволя, Бродівського повіту (нині — с. Грицеволя, Радоховський р-н Львів. обл.) — 21 бер. 1951, Вінніпег, Канада) — педагог, громадський діяч. 1912 став першим українцем, обраним до муніципальної ради Вінніпега. Організатор двомовного шкільництва. Організовував шкільні округи з

які, маючи перспективне мислення, доклали значених організаційних зусиль для випуску перших українських книгодруків у Канаді. М. Марунчак зазначав, що, маючи обмежені фінансові можливості для організації друкарської та видавничої справи, вони були змушені звернутися за матеріальною допомогою до Ліберальної партії Канади, що ставило видавничу продукцію у фінансову та певну політичну залежність. Але цей факт також дає підстави вважати, що розбудова книговидавничої справи української еміграції початку піонерської доби (попри відчутну потребу вчити грамоті новоприбулих, прискорити їхню освіту рідною мовою та життєзабезпечення загалом) вимагала справді значних фінансових витрат, які переселенці довго не могли собі дозволити (на що вказує, зокрема, відсутність упродовж більше як десяти років від часу їх поселення у Канаді друкованих видань українською мовою),

Як засвідчує М. Марунчак, друкарський кириличний шрифт організатори «Канадсько-Української Видавничої Спілки» придбали у Сполучених Штатах Америки (у Нью-Йорку) [13, с. 205]. За іншими відомостями українські черенки замовляли в Галичині [18]. Натомість спомини одного з перших дописувачів «Канадського Фармера» Тома Томашівського⁶ освідчать, що шрифти були завезені з Європи [20, с. 8]. Та в кожному разі саме поява друкарського модифікованого кириличного шрифту в Канаді зумовила початок українського друкарства виданням 12 листопада 1903 р. першого числа тижневика «Канадський Фармер», редактором якого став учитель Іван Негрич⁷ (одночасно входив до складу першої дирекції часопису), а складачем-друкарем — Осип Косовий⁸, фаховий дру-

уповноваження Міністерства шкільництва. Член Українського канадського горожанського комітету (1917–1922), що активно захищав громадянські права емігрантів і збирав пожертви у Фонд допомоги Україні (кошти надіслані УЦР в Києві та Українському Червоному Хресту у Відні на допомогу українській революції (1917–1923)). Засновник допомогового комітету братства Св. Миколая тощо.

⁵ **Дима Йосиф** (2.04.1865, с. Криве, нині — Козівський р-н Тернопіл. обл. — 12.09.1948, Вінніпег, Канада) — судовий перекладач, громадський діяч. З 1896 — у Канаді, фермер. З 1904 — у Вінніпезі, судовий (присяжний) перекладач, згодом — опікун малолітніх злочинців. Один із перших членів Українського Народного Дому у Вінніпезі, інших освітніх організацій.

⁶ **Томашівський Тома** (15.05.1884, с. Стецева, Снятинський пов., Австро-Угорщина, нині — Снятинський р-н Ів.-Франк. обл. — 1.02.1969, Едмонтон) — журналіст, редактор, громадський діяч. Був серед перших засновників друкарства у Канаді. Співредактор «Нової громади» (Едмонтон, 1910), «Поступу» (1915–1917), «Правди і Волі» (1920), «Нашого поступу» (1922–1929), «Фармерського голосу» (1932–1933, Едмонтон). Співзасновник Т-ва укр. піонерів, довгі роки його секретар тощо.

⁷ **Негрич Іван** (1876, с. Березів Нижній Коломийського повіту, нині — Нижній Березів Косівського р-ну Ів.-Франків. обл. — 4.05.1945, Канада) — педагог, редактор. У Канаді з 1897. Отримав освіту в Манітобському коледжі (був частиною Манітобського ун-ту, нині — Ун-т Вінніпегу). Працював учителем і був першим секретарем

кар зі Львова, котрий працював у Сполучених Штатах Америки, але на запрошення організаторів переїхав до Канади [16, с. 116] та його помічником Олексою Антонюком. На сторінках часопису йшлося про українські справи та канадську Ліберальну партію (чим українців заохочували до її підтримки на виборах), зокрема вміщували платні оголошення та періодичні публікації від тодішнього Ліберального уряду в Оттаві, присвячені імміграційним питанням, порадам і вказівкам для новоприбулих. На думку М. Марунчака, ліберали відверто вивищували «Канадську Північно-Західну Видавничу Спілку», що була фінансово пов'язана зі щоденним часописом «Фрі Пресс» у Вінніпезі, котрий вважався основним виразником позиції Ліберальної партії [13, с. 205].

Зростаюча потреба в українських друках спричинила появу впродовж 1904–1907 рр. ще трьох видавничих осередків, які опікувалися виданням часописів «Слово» (Українська газета, Консервативна партія Канади), «Ранок» (орган пресвітеріанської церкви) та «Червоний прапор» (тижневик українською мовою, Соціалістичної партії Канади). Та їхній фінансовий стан не був настільки стабільним як «Канадської Північно-Західної Видавничої Спілки».

Нові фінансові можливості після року видання часопису (зокрема, часткова підтримка уряду та Ліберальної партії Канади), а також відсутність українського книговидання, потреба в якому все більше усвідомлювалася в спільноті, сприяли тому, що «Канадська Північно-Західна Видавнична Спілка» розширила свою діяльність і почала друкувати також і книжкові видання. Саме тому М. Марунчак вважав її піонером українського книгодрукування в Канаді. Одним із аргументів для підтвердження цієї думки вчений використав копію договору, датованого 10 березня 1904 р. між спілкою-видавництвом і двома авторами (Іван Бодруг і Михайло Щербінін), згідно якого вони зобов'язувалися підготувати працю «Ruthenian-English Glossary or Dictionary or English Manual for Ruthenians» (дослівно — «Рутено-Англійський Глоссарій або Словник або Англійський посібник для Рутенців») [12, с. 206]. Дослідник припускає, що, ймовірно, договір було виконано і заплановане видання могло з'явитися в кінці 1904 р., але з датою 1905 р. [12, с. 206].

Організації укр. учителів, перший редактор «Канадійського Фармера», належав до «Березівської Трійці». Один із засновників «Укр. народ. дому» у Вінніпезі.

⁸ **Косовий Осип** (? – 1929, Нью Йорк, США) — перший укр. друкар у Канаді, редактор, видавець (США). У Канаді з 1903, складач «Канадійського Фармера». З 1904 — редактор укр. газети «Слово» (Вінніпег). Повернувся до США (Нью-Йорк), де видавав тижневики «Наша Жизнь» (1907 – червень, 1908), «Американский Голос» (вересень 1907 – лютий 1908), часопис «Союз» (1908). З 1913 — співредактор г. «Шершень», «Народна Воля», редактор «Народного Слова».

Проте достатніх аргументів для такого висновку, на жаль, автором не наведено, тому цю думку можна розглядати як гіпотезу вченого. В іншій своїй праці, торкаючись проблем перших україномовних видань у Канаді, М. Марунчак зазначав, що у 1904 р. «...появився у Видавництві «Канадійський Фармер» українсько-англійський самоук п.[ід] н.[азвою] «Провідник», що його працювали Михайло Щербінін та Іван Бодруг» [15, с. 351], тобто, йшлося про іншу назву видання, авторами якого були ті самі особи, з якими «Канадська Північно-Західна Видавнича Спілка» уклала договір.

Ймовірно, що дата 1905 р. могла бути запозичена М. Марунчаком зі статті І. Боберського «Українці в Канаді» [3], де зазначено, що з друкарні «Канадійського Фармера» у 1905 р. «...вийшла друга книжка «Учебник англійської мови для руського народа», 320 сторін. Написав Іван Бодруг, священник «Независимої Православної Церкви» і М. Щербінін, професор Манітобської колегії». Сучасний дослідник М. Гринько, подаючи відмінну від попередніх учених назву видання («Учебник англійської мови для руського народа. З граматикою і словарями русько-англійським і англійсько-руським» І. Бодруга та М. Щербініна (1905)» [5]), характеризує його як підручник-словник. Професор М. Тимошик українським канадським першодруком вважає «Учебник англійської мови» (обсяг — 330 ст.), написаний Бодругом І. та М. Щербініним, що в англійському варіанті мав довшу назву — «Ruthenian-English Glossary or Dictionary or English Manual for Ruthenians» (ідентична зазначеній у копії договору, оприлюдненого М. Марунчаком. — Т. К.) і називає це видання «...своєрідним українсько-канадським підручником» [19, с. 384]. Незважаючи на різночитання у назві одного з перших книжкових видань, що наводять дослідники, вони єдині в тому, що його авторами були І. Бодруг і М. Щербінін, із якими видавництво «Канадська Північно-Західна Видавнича Спілка» оформляло видавничий договір, відомості про копію якого надав М. Марунчак. Ймовірно, назва книжки уточнювалася в процесі підготовки до друку, оскільки освітяни конкретизувати остаточну редакцію. Проте тематичні та типологічні пріоритети перших українських книгодруків, а також визначення їх авторського складу очевидне.

Знання про освітній рівень, професію та громадську діяльність авторів одного з перших запланованих до видання українських книгодруків у Канаді розширює біографічна інформація. Так, Іван Бодруг⁹ прибув до Канади 1897 р. Маючи педагогічну освіту, певний час працював учителем, а згодом, оскільки добре володів англійською мовою, став перекладачем при Канадському еміграційному уряді. На час підписання згаданого тут договору був одним із спів-

засновників «Канадійського Фармера», де публікував матеріали релігійної тематики. Щодо Михайла Щербініна відомо, що він закінчив Санкт-Петербурзький Імператорський університет, отримавши фах учителя. До Канади прибув, ймовірно, перед 1891 р. Українську мову та історію вивчав у Манітобському коледжі, де на час підписання договору вже міг обіймати посаду професора. Згодом написав першу англomовну розвідку про українських поселенців у Канаді (1906) і переїхав до США¹⁰. Отже, видавництво планувало, щоб авторами одного з перших українських книжкових видань у Канаді стали педагоги, знайомі з основами дидактики, методиками засвоєння знань, умінь і навичок, а також такі, що мали знання в галузі лінгвістики. Важливим був також власний досвід авторів щодо опанування англійською мовою у Канаді, що переконувало у їхній спроможності написати підручник, що міг би слугувати практичним цілям вивчення цієї іноземної мови у відповідності з життєвими потребами та діяльністю українських емігрантів.

Щодо підручника англійської мови для рутенців, про який йшлося вище, то М. Марунчак зазначав, що «...досі нікому не вдалося

⁹ **Бодруг Іван** (7.04.1874 с. Березів Нижній Коломийський пов., нині — Нижній Березів Косівського р-ну Ів.-Франків. обл – 2.06.1952, Торонто) — педагог, журналіст, перекладач, літератор, релігійний діяч. Учительську освіту здобув у Станіславові. Двоюродний брат К. Геника. Із І. Негричем приїхав до Канади, де втрьох склали ядро інтелігенції української громади та були відомі які «Березівська Трійця», зусилля якої помітно впливали на розвиток культурно-освітньої, релігійної та громадської діяльності українців у Канаді. Разом із І. Негричем навчався в Монітобському коледжі (у той час був частиною Монітобського ун-ту, нині — Ун-т Вінніпегу), де пресвітеріанами були створені спец. класи для молодих українців, до навчання в яких запрошували бажаних стати шкільними вчителями (а потім і священниками Незалежної Грецької церкви) (див.: Martynowych, Orest T. *Ukrainians in Canada: The Formative Period, 1891–1924*. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, Edmonton, 1991, p. 170). Основоположник «Незалежної Грецької Церкви». Писав, що її головною метою було заповнити духовний вакуум української громади у Канаді, вона служила альтернативою рос. православ. церкві й укр. католицьким місіям, поступово впроваджуючи реформи просвітницького протестантського характеру (див.: Bodrug, Ivan. *Independent Orthodox Church: Memoirs Pertaining to the History of a Ukrainian Canadian Church in the Years 1903–1913*, Ukrainian Research Foundation, 1982, с. 43.). Працював учителем мови й літератури в Монітобському коледжі (1904–1905). Основоположник і редактор ч. «Ранок», автор публікацій релігійної тематики, пперекладач. Згодом очолював так звану «Нову незалежну православну церкву», був харизматичним священником і під впливом пресвітеріанства проповідував євангельське християнство. Виїздив до США. Після повернення до Канади провадив релігійну працю. Останні роки життя був пастором Незалежної Української Євангельської церкви у Торонто.

¹⁰ **Щербінін Михайло** (1856 – 17.10.1941, Чикаго, США) — педагог, науковець. Закінчив Санкт-Петербурзький Імператорський ун-т. Автор першої книжки про українців англійською мовою «The Galician Dwelling in Canada and their Origin» (1906). Володів 7-ма іноземними мовами. Згодом переїхав до Чикаго (США).

відшукати цього унікального видання» [12, с. 206]¹¹, але, завдячуючи сучасним інформаційним технологіям, можна ознайомитися з електронним варіантом згаданого вченим одного з перших канадських українських видань¹², що становить значний інтерес як для історії канадської української книговидавничої справи, історії книжки українського зарубіжжя, її поліграфічного оформлення й художнього виконання, так і лінгвістики, лексикографії, історії педагогіки та методики навчання іноземної мови. Книжка має два авантитули, на першому, художньо оформленому подано назву: «English and Ruthenian Dictionary», зверху та знизу прикрашену цільним орнаментом, побудованим на основі однієї безперервної лінії, на другому «Учебник англійської мови» і «Ruthenian-English handbook», титульний аркуш містить двомовний текст (**українською**: «Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско-англійским і англійско-русским» з іменами укладачів видання та зазначенням їхніх посад і місць праці: «Уложили: Іван І. Бодруг Священник Независим. Православної церкви в Винипегу і М. А. Щербінін Професор Монітоба-колегії в Виннипегу»; **англо-мовний**: «Hand-book of the Ruthenian language (Galician): being also a handbook of English for Ruthenians: John J. Bogrug Minister of the Independed Greek Church Winnipeg Canada M. A. Sherbinin Ruthenian Professor Manitoba College»). Тут само вміщено і вихідні дані книжки: ««Winnipeg: The The Canada Nordwest Publishing Compani, 1905». На звороті авантитулу вміщена інформація, що «...набір зроблено у відповідності з актом Парламенту Канади у 1905 р. І. Бодругом і М. Щербініним у Міністерстві сільського господарства». Наприкінці звороту є відомості, що набір тексту здійснив П. Фогель.

Книга починається епіграфом «В кождім правдивим поступі єсть тільки одна Добра Дорога» (англійською й українською мовами) та україномовним вступним словом від авторів, датованим 1 січня 1905 р. під назвою «Передне слівце», в якому викладені основи авторської методики навчання іноземній мові, закономірності засво-

¹¹ М. Марунчак вважав, що збереглося лише друге видання «Учебника англійської мови», виданого 1912 р. Він писав, що перше видання підручника викупила «Руська книгарня», власником якої був Френк Дончек, який отримав право на друк книжки. Коли перший наклад розійшовся, він випустив другий, але вже ппід іншою назвою: «Провідник — практичний підручник до науки англійської мови або як навчитися читати, писати й говорити по англійськи без помочі учителя» (англійською мовою: «Handbook of the Rutehenian Language»). Видання мало 320 ст. [13, с. 206].

¹² Див.: «Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско-англійским і англійско-русским» (https://ia800607.us.archive.org/17/items/cihm_990589/cihm_990589.pdf).

ення знань, умінь і навичок, визначено обсяг і структуру змісту навчального видання. І. Бодруг і М. Щербінін дбали, щоб підручник був «...зложений так, щоби кождий міг без учителя скоро й добре научите ся, по англійські говорити, читати і писати», а також, щоб «...кожний, хто буде вчитися з сеї книжки хоч би кілька днів, вже буде уміти говорити». Після набуття учнями цих умінь, авторами передбачено «...перехід до вивчення окремих тематичних розділів для засвоєння курсу», а згодом — вивчення основ граматики англійської мови та наповнення словникового запасу англомовною лексикою. Окрім педагогічного спрямування авторський вступ мав ширший контекст, оскільки давав уяву про загальний освітній рівень більшості українських піонерів-іммігрантів, для яких призначався підручник. Йшлося про недоступність для них освіти, причиною якої були важка фізична праця та незабезпеченість людей загальнопрístupними освітніми закладами. Вказали автори також на значні зусилля, витрачені на укладання та друкування підручника, пошук фінансування видання: «...виходить великий Учебник англійської мови, який важко було укласти та надрукувати». Йдеться про те, що автори своє завдання «...бачили у тому, щоб уміти так зробити, щоб нарід наш, стоячий на невисокій степені ученості міг легко з нього присвоїти собі знані англійського языка» [21].

Авторська методика вивчення іноземної мови знайшла відбиток у детальному змісті підручника, на що вказують його розділи: «альфабет (азбука) і наука про звуки; назви днів в тижні; таблиця для практики з вимовою слів; практичні вправи на підставі слів англійських, схожих з руськими; дієслова в різних часах, особах і способах; родові числівники; грамика; словарі — руско-англійський (Ruthenian-English); англо-русский (English-Ruthenian)». Автори виявили обізнаність із основами дидактики, подаючи матеріал від простого до складного, викладаючи основи граматики англійської мови, а також укладаючи словарі, що містили більше двох тисяч слів кожний. Загальний обсяг видання становив 380 ст. [21]. Цікавим виявилось його художнє оформлення з використанням книжкового орнаменту — заставок із українськими сюжетами (вишивані рушники), а також графічних кінцівок, подібних до «Християнського катехизму для ужитку шкільних дітей і молодежи», зокрема й нових, із канадськими сюжетами (снопи колосків стиглої пшениці, голова канадського лося).

Отже, історіографія одного з перших українських книгодруків у Канаді, зокрема видання «Учебника англійської мови для руского народа з грамикою і словарями руско-англійским і англійско-русским» свідчить, що пріоритетом «Українсько-Канадської Видавничої

Спілки» була навчально-довідкова книжка, двомовне видання, призначене для задоволення найперших потреб імміграції щодо вивчення англійської мови в іншомовному середовищі. Це уможливило опанування законів Канади, активізацію суспільно-економічних і політичних відносин, а також забезпечило самозбереження українців у цій новій для них країні проживання, сприяло налагодженню життя та підтримці здоров'я у нових кліматичних та економічних умовах.

Повертаючись до аргументації висновку про початок українського книгодрукування в Канаді, М. Марунчак наводить також інші цікаві факти з історії українських канадських книгодруків, зокрема зазначає, що «Незалежна Грецька Церква» за підтримки та благословення Пресвітеріанської церкви в Канаді у 1904 р. у друкарні «Канадійського Фармера» видала перший «Християнський Катехизм»¹³ (обсяг – 40 ст.) [13, с. 207]. Учений зазначив, що саме його окремі вчені вважали першим книжковим українським виданням у Канаді, зокрема І. Боберський писав: «Перша українська книжка вийшла 1904 р. з друкарні «Канадійського Фармера», а це «Християнський Катехизм» на 40 сторінках, виданий властю «Самостійної Грецької Церкви» в Канаді» [13, с. 7]. Так само й на думку відомого канадського українського вченого, поета, перекладача, літературознавця, педагога та бібліолога Яра Славутича «...за першу книжку українською мовою, надруковану в Канаді, треба вважати двомовний українсько-англійський Християнський катехизм для вжитку шкільних дітей і молоді» [1].

Книжку «Християнський Катехизм» (І. Боберський, М. Марунчак) нам виявити не вдалося, але пощастило знайти електронну копію двомовного друкованого видання «Християнський катехизм для ужитку шкільних дітей і молоді» (Яр Славутич) [22]. Титульний аркуш містить назву та вихідні дані двома мовами (**українською**: «Християнський катехизм для ужитку шкільних дітей і молоді», з нижче поданим написом «Виданий Властю Незалежної Грецької Церкви в Канаді»; **англійською**: «Christian Catechism for the use of schoolchildren and young people», з нижче зазначеним написом: «Issued by the authority of the Independent Greek Church in Canada»), подано місце та рік видання («Winnipeg, 1904»), а також зазначено: «З друкарні «Канадійського Фармера» Printed by the Canada North West Publishing Co.» [22].

¹³ «Катехизис» чи «катехизм» означає «повчання», «казання» та становить у релігійній літературі доступний для всіх підручник християнської віри, побудований у вигляді запитань-відповідей. Слово «катехизис» взято з грецької мови, а «катехизм» — із латинської. Відповідно їхнє вживання також збігається з поділом церкви на грецький і латинський обряди: варіант «катехизис» типовий для православних, а «катехизм» — для католицьких кіл українського християнства.

Загальний обсяг видання становить 39 ст. друкованого тексту паралельно українською та англійською мовами. Книжка складається з трьох розділів, відокремлених однаковими спеціальними графічними кінцівками. Перший розділ «Катехизм» містить 51 запитання з відповідями на них українською та англійською мовами, розташовані на перших 16 сторінках видання та присвячені основам православної віри, висловленню подяки Богу та спасінню душі. Найбільший обсяг займає другий розділ — «Псалми», до якого увійшли 17 псалмів (вибраних зі 151 за масоретською нумерацією, використаною у тексті) та розташованих із 17 по 29 ст. включно. Зміст кожного псалма складається з двох частин, перша містить початок псалма старослов'янською й англійською мовами, а його продовження відбувається віршованим тлумаченням українською з англійським перекладом. При нумерації псалмів укладачі звернулися не до грецької, характерної для православної церкви, а до масоретської, що зазвичай використовується у протестантських церквах, через що означені у книжці римські цифри не завжди співпадають із загальновідомими грецькими числами псалмів¹⁴. Для цієї книги було обрано ті псалми, що найяскравіше передають любов і відданість людини Богові, хвалу, подяку та визнання Божественної милості, а також ті, де йдеться про потребу звернення до Бога у різних життєвих обставинах (визнання, що добробут родини та благополуччя залежить від волі Божої). Водночас було подано молитви, до яких належить звертатися християнину зі скорботними почуттями.

Відведення укладачами «Християнського катехизму для ужитку шкільних дітей і молодіжи» найбільшого обсягу саме для псалмів

¹⁴ 1. Псалом № I (співпадає з грецькою нумерацією) — «Блаженъ мужъ иже не иде на советъ нечестивыхъ»; 2. Псалом № III (співпадає з грецькою нумерацією) — «Господи, что ся умножиша отужающіи ми»; 3. Псалом № XV (за грецькою: № 14) — «Господи, кто обитаєтъ в жилищи Твоемъ»; 4. Псалом № XVI (за грецькою: № 15) — «Сохрани мя Господи, яко на тя уповахъ»; 5. Псалом № XXIII (за грецькою: № 23) — «Господи, пасєтъ мя, и ничтоже мя лишитъ»; 6. Псалом № XXXIII (за грецькою: № 32) — «Радуйся, праведніи о Господь»; 7. Псалом № XLII (за грецькою: № 42) — «Имже образомъ желаетъ элень на источники водныя: сице желаетъ»; 8. Псалом № LI (за грецькою: № 52) — «Речь безумень съ сердце своемъ своемъ несть Богъ»; 9. Псалом № XCV (за грецькою: № 94) — «Приидите возрадуемся Господеви»; 10. Псалом № C (за грецькою: № 65) — «Воскликните Господеви вся земля»; 11. Псалом № CIII (за грецькою: № 102) — «Благослови душе моя Господи и вся внутренняя моя имя святое его»; 12. Псалом № CXXVII (за грецькою: № 126) — «Аше не Господь сожиздетъ домъ, всеу трудящихся зиждущіи»; 13. Псалом № CXXVIII (за грецькою: № 127) — «Блажени вси боящіесе Господа»; 14. Псалом № CXXIX (за грецькою: № 128) — «Множицею брашася со мною отъ юности моея»; 15. Псалом № CXXXI (за грецькою: № 130) — «Господи, не вознесєсе сердце мое»; 16. Псалом № CXXXIII (за грецькою: № 132) — «Се, що добро, или что красно, но еже жити братіи вкупе»; 17. Псалом № CXLI (за грецькою: № 140) — «Господи, воззвахъ к тебе, услыши мя».

може вказувати на їхнє прагнення привернути увагу до основ християнського церковного богослужіння, оскільки псалми входять до його складу. Водночас наявність у цьому виданні текстів паралельно українською й англійською мовами може також свідчити про наміри укладачів використати «Псалтир» як один із головних підручників, за яким традиційно відбувалося навчання читанню та грамоті ще з часів рукописної книжки Київській Русі.

Третій розділ «Християнські гімни» містить 11 гімнів¹⁵, розташованих від 30 до 39 ст. включно. Як культові пісні хвалебного характеру ці твори вирізняються особливою урочистістю та величчю церковних піснє співів та, як і псалми, відігравали важливу роль у християнському богослужінні. У гімнах прославляються християнські цінності, Бог, віра в нього, висловлюється християнська ідеологія, життєві позиції християн. Загалом релігійні гімни значною мірою спрями розвитку релігійної лірики.

Варто відзначити, що до композиційної структури видання було введено такі елементи художнього оформлення як графічні кінцівки, розміщені наприкінці кожного розділу, що вказує на впровадження графічних елементів, характерних для оформлення православних книжок, і засвідчує прагнення друкарів до збереження традицій видання християнської релігійної книжки. Також вміщення кінцевих заставок вказує на те, що вже в першій друкованій українській книжці в Канаді було використано елементи книжкової графіки та виявлено можливості поліграфії забезпечити виконання ідей друкарів.

Окремо слід відзначити виконання фахівцями друкарського набору ускладненого тексту з використанням двох мов. Ця праця потребує особливої друкарської майстерності, оскільки при наборі текстів, побудованих на латинській графічній основі, пробіли між словами менші (букви латиниці вужчі за кириличні). Одночасно слід зазначити, що паралельні двомовні тексти є одним із найдавніших методів вивчення іноземних мов, вони сприяють розширенню словникового запасу, ознайомленню з граматикую чужої мови, конструкцією речення, заучуванню текстів із перекладом відомою мовою. Тобто, вміщення двомовного паралельного тексту українською й англійською мовами сприяло засвоєнню англомовної релігійної термінології та лексики українцями, а також поширювало знання чужою мовою основ християнської релігії. Видання катехизму є

¹⁵ «Воїнство Христове» (№ 1); «На хрест чудний я дивлюся» (№ 2); «З небес своїх лазурних» (№ 3); «Моя молитва» (№ 4); «Кріпка я вірю» (№ 5); «Огнені язика» (№ 6); «Голос з Галилея» (№ 7); «Я умер за тебе» (№ 8); «Три притчи» (№ 9); «Царю вічний і небесний» (№ 10); «Чи ти живеш?» (№ 11); «Пастерське призивання» (№ 12).

важливою подією у духовному та культурному житті кожної країни, а особливе значення мала ця подія для православних українських перших поселенців у Канаді, оскільки в духовному плані катехизм дав змогу краще пізнати християнське таїнство, поглибити релігійну віру, а з іншого боку — поглибити знання англійської мови. Отже, зусиллями «Українсько-Канадської Видавничої Спільки» з ініціативи Незалежної Грецької Церкви в Канаді за участю невідомого нам укладача (ним міг бути друкар Йосип Косовий, обізнаний із редакційно-видавничим процесом, оскільки редагував газету «Слово», та його помічник Олекса Антонюк) вийшла друком у «Канадійському Фармері» книжка «Християнський катехизм для ужитку шкільних дітей і молодежи», що репрезентує початок історії канадської української книговидавничої справи та історії книжкової Канади. Слід зазначити, що новаторський досвід одного з українських канадських першодруків щодо вміщення двомовного паралельного тексту українською й англійською мовами у релігійному виданні початку ХХ ст. зберігся на довгі роки та набув широкого поширення, ставши традиційним у видавців української релігійної книжки в Канаді впродовж усього ХХ ст.¹⁶

Можна припустити, що І. Боберський і М. Марунчак у своїх працях, присвячених історії піонерської доби, наводячи назву «Християнський Катехизм», могли подати скорочений її варіант, що ж до назви церкви, яка ініціювала видання, у дослідників спостерігаються незначні різночитання: «Незалежна Грецька Церква» (М. Марунчак) і «Самостійна Грецька Церква» (І. Боберський), але, оскільки «незалежна» й «самостійна» вживаються як синоніми, то назву церкви, наведену дослідниками, можна вважати ідентичною. У варіанті назви електронної копії друкованої книжки міститься повна інформація: «Виданий Властю Незалежної Грецької Церкви в Канаді». Інші вихідні дані — рік і місце видання, а також назва друкарні, подані І. Боберським і М. Марунчаком, співпадають із її електронною копією (лише незначні розбіжності щодо обсягу (40 і 39 сторінок).

Аргументуючи провідну роль «Канадської Північно-Західної Видавничої Спільки» у книговидавничій діяльності, М. Марунчак подає інформацію про те, що вона випустила того ж 1904 р. ще одне видання — агітаційно-політичну брошуру Ліберальної партії Канади, присвячену виборам до Парламенту країни під назвою «Всі Русини

¹⁶ До прикладу див.: Віра. *Православний молитовник. Впорядкував і приготував до друку о. Д-р С. В. Савчук*. Видання Консистоії Української Греко-Православної Церкви в Канаді. 1960. (2-й наклад: 1974; 3-й наклад: 1987). Вінніпег, 136 с.

повинні були лібералами і повинні голосувати за ліберальних кандидатів на слідуючі вибори до Ради Державної» (обсяг — 20 ст.). На титулі крім назви зазначено: «Позаяк ліберали були нашими приятелями і через кілька літ боронили нас перед несправедливими нападами консервативів» і далі: «Читайте уважно, що в сій малій книжечці надруковано, то пізнаєте, чому добрий і правдивий Русин повинен бути лібералом». Титульний лист також містить дані про місце та рік видання («Winnipeg, 1904»), а також інформацію, що видання появилось з друкарні «Канадійського Фармера» [13 с. 301]. Подібну передвиборчу агітку на підтримку Консервативної партії Канади «Для добрих русинів виборців», фінансовану цією громадською організацією, але без означення року видання, видрукувало видавництво «Слово» [13, с. 209]. У ній ішлося про плани Консервативної партії Канади щодо будівництва для русинів церкви, школи, дороги, зміни поганих ферм на кращі, обіцянка надання відшкодування для їх розбудови у нових місцевостях країни.

Досліджуючи початковий період історії книжки канадських українців, М. Марунчак наводить відомості про друк ще одного, на його думку теж 1904 р. видруку неперіодичного видання на підтримку Ліберальної партії Канади «Беріть, читайте і розсудіть» (без означення року видання на титулі). Ця політична брошура «...як то консерватори зневажали русинів, а ліберали їх боронили» (обсяг — 16 ст.) на думку М. Марунчака, віддзеркалювала період підготовки до виборів федерального парламенту 1904 р. [12, с. 208].

Отже, наведені М. Марунчаком фактичні дані про українські неперіодичні видання 1904 р. в Канаді переконливо підтверджують його висновок про початок книгодрукування у цій країні, але думка вченого, що в цьому році «...появилось п'ять видань, з того: одне наукового порядку, одне релігійне та три політичні» [12, с. 208] може бути уточнена. Під науковим виданням М. Марунчак, певно, розумів заявлене у договорі між «Канадською Північно-Західною Видавничою Спілкою» та І. Бодругом і М. Щербініним видання для вивчення англійської мови «Ruthenian-English Glossary or Dictionary or English Manual for Ruthenians» («Рутено-Англійський Глоссарій або Словник або Англійський посібник для Рутенців» авторства І. Бодруга та М. Щербініна). Але ця книжка, назва якої була відредагована й уточнена в процесі підготовки друку — «Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско-англійским і англійско-русским» — офіційно датована 1905 р. видання і за цільовим призначенням має навчально-довідковий характер. Відтак, історія її підготовки та видання ще довго буде цікавити книгознавців України та Канади.

Що до двох політичних брошур («Для добрих русинів виборців» та «Беріть, читайте і розсудіть»), то попри достатньо аргументований аналіз змісту відомим знавцем історії книжки канадських українців М. Марунчаком, їх можна лише умовно розглядати як друковані у 1904 р. книжки українців у Канаді, бо остаточному датуванню перешкоджає відсутність на титульних сторінках року видання.

Отже, визначити, яке саме з виявлених українських книжкових видань, надрукованих у Канаді 1904 р. є найпершим, майже неможливо, зважаючи на відсутність у них повних вихідних даних, інформації про час підписання до друку, місяць випуску друком тощо. Проте серед виявлених книгодруків першість може визначитися серед видань із зазначеними на титульному аркуші вихідними даними, офіційно датованим роком видання й означеним місцем виходу друком, що характерно для релігійної книжки «Християнський катехизм для ужитку шкільних дітей і молодежи» та політичної брошури «Всі Русини повинні були лібералами і повинні голосувати за ліберальних кандидатів на слідуючі вибори до Ради Державної», надрукованих у «Канадійському Фармері» за ініціативою «Канадської Північно-Західної Видавничої Спілки».

Підсумовуючи, слід зазначити, що віднайдені та систематизовані М. Марунчаком відомості про україномовні й двомовні книжкові видання, як відмінну рису перших книгодруків у Канаді, випущених впродовж 1904–1905 рр., вказують на становлення та розвиток книговидавничої справи канадських українців піонерської доби. Її основи закладалися з ініціативи лідерів серед свідомих українців. Учений доводить, що створення матеріально-технічної бази відбувалося із залученням коштів впливових політичних партій, релігійних громад, громадських організацій, оскільки ініціатори-іммігранти не мали власного капіталу для утворення видавництва і друкарень, вільних від політичних і релігійних впливів. Але зв'язок українського книгодрукування з політичними партіями та релігійними рухами у початковий період піонерської можна розглядати як можливість для перших українців у Канаді активніше інтегруватися в соціально-політичну інфраструктуру країни, розбудовувати свою церкву, освіту, книговидання та культуру. М. Марунчак обґрунтовує провідну роль у книговидавничій справі першого українського видавничого осередку «Канадської Північно-Західної Видавничої Спілки», котрий об'єднав еміграційну національно свідому інтелігенцією, переважно освітян зі знанням англійської мови, які виявилися найпідготовленішими до організації друкарні «Канадійський Фармер», налагодження редакційно-видавничого процесу, здійснення редагування книжкових видань. У «Канадійському Фармері»

відбувалось удосконаленню фахової майстерності друкарів, які закладали основи художнього оформлення видань, привносили та розвивали традиції книжкового мистецтва, формували друкарську культуру канадських українців. Поява «Християнського катехизму для ужитку шкільних дітей і молодіжи» у Канаді уможлиблювала вирішення одного з найважливіших завдань, яке постало перед українськими іммігрантами перших років перебування на чужині, пов'язане з кращим опануванням чужої мови та збереження батьківської віри, що давало змогу стати рівноправними громадянами в багатонаціональній Канаді.

Вихід друком «Учебника англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско-англійским і англійско-русским», підготовленого І. Бодругом і М. Щербініним, сприяв опануванню мовою країни, яку українські іммігранти вибрали для свого постійного місця проживання, що давало їм змогу позбуватися почуття меншовартості, активніше інтегруватися у іншомовне середовище.

Фактичний матеріал із початкового періоду канадського українського книгодрукування, представлений М. Марунчаком, вказує, що завдяки ініціативі й активній діяльності української інтелігенції, зокрема освітян К. Геніка, І. Бодруга, І. Негрича, відомих як «Березівська Трійця», Т. Стефаніка та Й. Дима, яким належала провідна роль в українській громаді Канади піонерської доби, а також друкарів Й. Косового, О. Антонюка та П. Фогеля було започатковане українське книгодрукування у цій країні. Почалася організація українського етнічного інформаційного середовища засобами друку в поліетнічному інформаційному просторі Канади. Українські книгодруки сприяли створенню загальноукраїнського інформаційного середовища та впливали на розширення загально канадського інформаційного простору. Заснування книговидавничої справи відіграло ключову роль у прискореному формуванні української етнічної групи, включення її у канадську культуру та збагачення життя мультикультурної спільноти Канади.

Загалом, творчий доробок М. Марунчака, присвячений початковому періоду розвитку книгодрукування канадських українців у Канаді, завдячуючи ґрунтовній історіографічній і джерельній базі, дає змогу виявити особливості видання перших канадських українських книгодруків, з'ясувати їхні тематичні, типологічні, художні та мовні особливості, виявити факти, що сприяли розвитку книжності канадських українців. Біоісторіографічні матеріали, оприлюднені вченим, сприяють окресленню персоніологічного ряду діячів книжкової справи українців у Канаді початку ХХ ст. Доробок М. Марунчака щодо початків книгодрукування канадських українців у Канаді ві-

діграє важливу роль як у контексті канадської української бібліології, так і в українській бібліології загалом. Комплексний аналіз його книгознавчих, бібліотекознавчих, бібліографознавчих досліджень, а також праць у галузі бібліополістики, сприятиме вивченню української бібліології поза Україною, зокрема у Канаді, поповненню знань про бібліологію українського зарубіжжя, а також всесвітню історію української книжки.

1. Анотована бібліографія української літератури в Канаді: канадські книжкові видання 1908–1985 [Електронний ресурс] / укл. Я. Славутич ; 2-доп. вид. – Едмонтон : Славута, 1986. // *Diasporiana*. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6527/file.pdf>. – Назва з екрану.
2. *Атаманенко А.* Українська історична наука в Канаді: інституційна інфраструктура [Текст] / А. Атаманенко // Західноканадський збірник : [зб. про укр. життя в Західній Канаді]. Ч. 6 / НТШ ім. Шевченка в Канаді ; ред.: В. Полковський, М. І. Сорока. – Едмонтон ; Острог : [Острозька академія], 2012. – 434 с., [8] арк. іл. : іл.
3. *Боберський І.* Українці в Канаді [Текст] / І. Боберський // Провідник: календар канадійських українців на 1936 рік. – Вінніпег, Манітоба, 1935.
4. *Винар Л.* «Український історик»: 40 років служіння науці. 1963–2003. Статті і матеріали [Текст] / Л. Винар ; ред. Атаманенко А. – Острог ; Нью-Йорк: Укр. істор. т-во, Нац. ун-т «Острозька академія», Ін-т досліджень укр. діаспори, 2003. – 422 с.
5. *Гринько М.* «Канадська Північно-Західна Видавнича Спілка» [Електронний ресурс] // ЕСУ. – Режим доступу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=9241. – Назва з екрану.
6. *Дальний М.* Д-р Михайло Марунчак — президент УВАН у Канаді [Текст] / М. Дальний // М. Дальний. Вибране: Люди — події — коментарі. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 252–255.
7. *Жила В.* Бібліографія Михайла Г. Марунчака [Текст] / В. Жила. – Вінніпег : Укр. вільна академія наук, 1991. – 157 с. – (Серія: Бібліографія № 22).
8. *Княжинський А.* Дух нації: соціально-етнопсихологічна студія [Текст] / А. Княжинський. – Нью Йорк; Філадельфія; Мюнхен, 1959. – 292 с.
9. *Ковальчук О.* Марунчак Михайло Григорович [Електронний ресурс] / О. Ковальчук // ЕІУ. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Marunchak_M_G. – Назва з екрану.

10. *Макарчук С.* Етнічна Історія України [Електронний ресурс] / С. Макарчук. – Київ : «Знання», 2008 // Электронная библиотека Князева. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eiu/part17/1703.htm. – Назва з екрану.
11. *Марунчак М.* Біографічний довідник до історії українців Канади [Текст] / М. Марунчак ; УВАН в Канаді. – Вінніпег, 1986. – 735 с.
12. *Марунчак М.* В зустрічі з українськими піонерами Алберти [Текст] / М. Марунчак ; вст. сл. В. Кисілевського. – 2-е вид. – Вінніпег : [б. в.], 1965. – 88 с. : іл. – (Б-ка піонера; ч. 6).
13. *Марунчак М.* Історія преси, літератури і друку піонерської доби [Текст] / М. Марунчак ; вступ.: Рудницький Я.-Б. ; передм.: Історична секція УВАН. – 2-е вид. – Вінніпег : Накладом ВАН в Канаді, 1969. – 284 с.
14. *Марунчак М.* Історія українців Канади [Текст] / М. Марунчак. – Т. 1. – Вінніпег : Накладом ВАН в Канаді, 1968. – 466 с.
15. *Марунчак М.* Студії до історії українців Канади. Історія суспільно-культурного росту українців Монітоби. Піонерська доба. [Текст] / М. Марунчак. – Т. 2, ч. 1. УВАН: зб. заходознавства. Т. XI (9). – Вінніпег, 1966–1967. – 544 с.
16. *Марунчак М.* Студії до історії українців Канади : нариси – статті – есеї до Піонерської доби [Текст] / М. Марунчак. – Т. 4. УВАН: зб. заходознавства. – Вінніпег, 1970–1972. – 311 с.
17. *Оглоблин О.* Українська Історіографія 1917–1956. Українська історична наука поза межами України (на еміграції) в 1920–1950-х роках [Текст] / О. Оглоблин // Укр. історик. – № 3–4/1. – 2004/2005. – С. 172–219.
18. *Стахова Є.* Свято української книжки в Канаді 1907–1957 [Текст] / Є. Стахова // Новий шлях. – 1957. – 29 лист. – С. 5.
19. *Тимошик М.* Українська преса і книговидання в Канаді як джерело дослідження українсько-канадських відносин [Текст] / М. Тимошик // Україна дипломатична: наук. щорічник. – Вип. 8. – 2007. – С. 384–406.
20. *Томашівський Т.* В 50-ліття Першого плугатора на українській народній ниві в Канаді [Текст] / Т. Томашівський // Канадійський Фармер. – Ч. 48. – 1953. – 30 лист. – С. 8.
21. Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско-англійским и англійско-русским. Уложили: І. Бодруг, М. Щербінін [Електронний ресурс] / уклад. І. Бодруг, М. Щербінін. – Вінніпег : Канадська Північно-Західна Видавнича Спілка, 1905. – 380 с. // Internet Archive. – Режим доступу : https://ia800607.us.archive.org/17/items/cihm_990589/cihm_990589.pdf. – Назва з екрану.

22. Християнський Катехизм для ужитку шкільних дітей і молоді : виданий властю Незалежної Грецької церкви в Канаді [Електронний ресурс]. – Вінніпег : Канадська Північно-Західна Видавнича Спілка, 1904. – 90 с. // *Diasporiana*. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/religiya/8877-hristiyanskiy-katehizm-dlya-uzhitku-shkilnih-ditey-i-molodezhi/>. – Назва з екрану.
23. Чубатий М. Українська історична наука: її розвиток та досягнення [Текст] / М. Чубатий. – Філадельфія : «Америка», 1971. – 53 с.
24. Ястремський Т. Канадіянізація [Текст] / Т. Ястремський. – Вінніпег, 1946. – 68 с.

REFERENCES

1. Slavutich, Y. (Ed.). (1986). *Anotovana Bibliografiya Ukrainskoi Literaturi v Kanadi: Kanadski Knizhkovi Vidannya 1908–1985* [Annotated Bibliography of Ukrainian Literature in Canada: Canadian Published Books 1908–1985]. Edmonton: Slavuta. Retrieved from: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6527/file.pdf>. [in Ukrainian].
2. Atamanenko, A. (2012). *Ukrainska Istorychna Nayka v Kanadi: Institutsiyna Infrastruktura: Zakhidnoukrainskiy Zbyrnyk: Zbyrnyk Pro Ukrainske Zhyttya v Zahidniy Kanadi* [Ukrainian Historical Science in Canada: Institutional Infrastructure: West Ukrainian Digest: Digest About Ukrainian Life in Western Canada]. In *Zakhidn'okanads'kyi zbirnyk* (Vol. 6). Edmonton; Ostrog. [in Ukrainian].
3. Boberskiy, I. (1935). *Ukrainci v Kanadi* [Ukrainians In Canada]. In *Provydnyk: Kalendar Kanadyiskyh Ukraitsiv na 1936*. Winnipeg, Manitoba: Publisher Unknown. [in Ukrainian].
4. Vinar, L. (2003). “*Ukrainskiy Istoryk*”: 40 Rokiv Sluzhinnya Nautsi. 1963–2003. *Statti and Materiali* [“Ukrainian Historian: 40 Years of Serving Science. 1963–2003. Articles and Materials]. Ostrog; New York: Ukrainian Historical Society, National University “Ostrog Academy”, Research Institute of Ukrainian Diaspora. [in Ukrainian].
5. Grynko, M. (2012). *Kanadska Pivnychno-Zakhidna Vidavnycha Spilka* [Canadian North-Western Publishing Society]. Available at: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=9241 [in Ukrainian].
6. Dalniy, M. (2007). *Doktor Mikhailo Marunchak — President YVAN u Kanadi* [Doctor Mikhaylo Marunchak — President YVAN in Canada]. In *Vybrane: Ludi – Podyi – Komentari* [Selected: People – Events- Comments]. Kyiv: Publishing House Kievo-Mogylianska Academy. [in Ukrainian].

7. Zhyla, V. (1991). *Bibliographia Mikhaila G. Marunchaka* [Biography of Mikhailo G. Marunchak]. Winnipeg. [in Ukrainian].
8. Knyazhynskiy, A. (1959). *Dukh Natsii: Sotsialno-Etnopsychologichna Studia* [National Spirit: Social Ethnopsychological Studies]. New York; Philadelphia; Munich. [in Ukrainian].
9. Kovalchuk, O. (2006). *Marunchak Mykhailo Grygorovych* [Marunchak Mykhailo Grygorovych]. Available at: http://www.history.org.ua/?termin=Marunchak_M_G. [in Ukrainian].
10. Makarchuk, S. (2008). *Etnichna Istoria Ukraini* [Ethnic History of Ukraine]. Kyiv: Publishing House «Znannya». Available at: http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eiu/part17/1703.htm. [in Ukrainian].
11. Marunchak, M. (1986). *Biografichnyi Dovidnyk Do Istorii Ukrainsiv Kanady* [Biographical Reference Book About History of Ukrainians in Canada]. Winnipeg: Ukrainska Vilna Akademia Nauk. [in Ukrainian].
12. Marunchak, M. (1965). *Zustrichi Z Ukrainskimi Pionerami Alberti* [Meeting of Ukrainian Pioneers in Alberta]. Winnipeg. [in Ukrainian].
13. Marunchak, M. (1969). *Istoria Presi, Literaturi I Dryky Pionerskoi Dobi* [History of Press, Literature and Publishing During Pioneer Period]. Winnipeg: VAN in Canada. [in Ukrainian].
14. Marunchak, M. (1968). *Istoria Ukrainsiv Kanady* [History of Ukrainians in Canada]. Winnipeg: VAN in Canada. [in Ukrainian].
15. Marunchak, M. (1966–1967). *Studii Do Istorii Ukrainsiv Kanady. Istoria Suspilno-Kulturnogo Rosty Ukrainsiv Manitobi. Urainska Doba* [Studies of History of Ukrainians in Canada. History of socio-cultural growth of Ukrainians in Manitoba. Pioneer period]. In *UVAN: Zbyrnyk Zahodnostnavsta* (Vol. XI (9)). Winnipeg. [in Ukrainian].
16. Marunchak, M. (1970–1972). *Studii Do Istorii Ukrainsiv Kanady: Narisi – Statti – Esse* [Studies About Ukrainians in Canada: References – Articles – Essays]. In *UVAN: Zbyrnyk Zahodnostnavsta*. (Vol. 4). Winnipeg. [in Ukrainian].
17. Ogloblin, O. (2004/2005). *Ukrainska Istoriografia 1917–1956. Ukrainska Istorychna Nayka Poza Mezhami Ukraini (na meigratsii) v 1920–1050-h Rokah* [Ukrainian Historiography 1917–1956. Ukrainian Historical Science Outside Ukraine (in immigration) in 1920–1950]. In *Ukrainskiy Istoryk*, 3–4/1, pp. 172–219. [in Ukrainian].
18. Stakhova, E. (1957, November 29). *Svyato Ukrainskoi Knyzhki v Kanadi 1907–1957* [Holiday of Ukrainian Book in Canada 1907–1957]. *Novyi Shliakh*. [in Ukrainian].

19. Timoshyk, M. (2007). *Ukrainska Presa I Knigovydannya v Kanadi Yak Dzherelo Doslidzhennya Ukrainsko-Kanadskyyh Vidnosyn* [Ukrainian Press and Book Publishing As A Source of Research For Ukrainian-Canadian Relationship]. In *Ukraina Diplomatychna: Naukoviy Schorichnyk*. (Vol. 8). [in Ukrainian].
20. Tomashevksy, T. (1953, November, 30). *V 50-lyttya Pershogo Plugatora na Ukrainskiy Narodniy Nivi v Kanadi* [In 50 Years Anniversary of the First Plow on Ukrainian Nyva in Canada]. *Kanadsky Fermer*, part 48, p. 8. [in Ukrainian].
21. Bodrug, I & Scherbynyn, M. (Ed). (1905). *Uchebnyk Angliiskoi Movi Dlya Ruskogo Naroda Z Gramatikou I Slovaryami Rusko-Angliiskym I Angliisko-Ruskim* [Textbook of English for Rus People With Grammar and English and English-Russian Dictionaries]. Winnipeg: Canadian South-Western Publishing House. Available at: https://ia800607.us.archive.org/17/items/cihm_990589/cihm_990589.pdf. [in Ukrainian].
22. *Chrystyansky Katekhyzm Dlya Ujityky Shkilnyh Ditei I Molodezhi: Vidaniy Vlastiu Nezaleznoi Gretskei Tserkvi v Kanadi* [Christian Catechism For School Children and Youth: Published by Independent Greek Church in Canada]. (1904). Winnipeg: Canadian South-Western Publishing House. Available at: <http://diasporiana.org.ua/religiya/8877-hristyanskiy-katehizm-dlya-uzhitku-shkilnih-ditey-i-molodezhi/>. [in Ukrainian].
23. Chubatiy, M. (1971). *Ukrainska Istorychna Nauka: Ii Rozvytyk ta Dosyagnennya* [Ukrainian Historical Science: Its Development and Achievements]. Philadelphia: «America». [in Ukrainian].
24. Yastremsky, T. (1946). *Kanadyanizatsya* [Canadization]. Winnipeg. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 30.11.2017 р.

Kivshar Tayisiya, Doctor of Historical Sciences, Professor, the Shevchenko Scientific Society of Canada (Toronto, Canada).

Mykhailo Marunchak as a historian of Canadian Ukrainian publishing of the beginning stage of pioneer period (90s of XIX – 20s of XX ct.).

The article deepens the knowledge about Marunchak's contribution into the studying of the beginning stage of history of book publishing by Ukrainians in Canada, topical, typical and reading specifics of the first Ukrainian books in Canada, their polygraphic features and decorative design, and also formation of Canadian Ukrainian book traditions. The

discovered Canadian Ukrainian early printed books “Christian Katechism for Usage by School Children and Youth” (1904) and “Textbook of English for Rus People with Grammar and Russian-English and English-Russian Dictionaries” edited by I. Bodruh and M. Shcherbinin (1905) are analyzed. M. Marunchak’s assessment of the role of the Canada North West Publishing Company and “Canadian Farmer” in the founding of Ukrainian book publishing in Canada is analyzed as well. Biographical information on the organizers of book publishing, editors and printers, used by M. Marunchak for specifying the factorial aspect of Canadian Ukrainian book publishing of the beginning stage of the pioneer period is given. The author highlights that launch of book publishing by Ukrainians in Canada played a key role in the speeding up of the formation of Ukrainian ethnical group in Canada, including its inclusion in the Canadian culture and enriching of multicultural society of Canada.

Key words: Canadian Ukrainian book publishing, Canada North West Publishing Company, “Canadian Farmer”, book publishing of Ukrainians abroad, Ukrainian book in immigration, biographical information.

Кившарь Т. И., доктор исторических наук, профессор, Научное общество имени Шевченко в Канаде (Торонто, Канада).

Михаил Марунчак как историк канадского украинского книгоиздания начального этапа пионерского периода (90-е гг. XIX в. – 20-е гг. XX в.).

Статья способствует углублению знаний о вкладе М. Марунчака в изучение начального этапа истории книгоиздательского дела канадских украинцев, тематических, типологических и читательских особенностей первых канадских украинских книг, их полиграфического исполнения, художественного оформления, а также формирования канадских украинских книжных традиций. Анализируются канадские украинские издания «Християнський Катехизм для ужитку шкільних дітей і молодежи» (1904), «Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско-англійским и англійско-русским. Уложили: І. Бодруг, М. Щербінін» (1905), характеризується оцінка М. Марунчаком ролі «Канадського Северо-Западного Издательского Союза» и «Канадійського Фармера» в становленні україноязычного книгопечатання в Канаді. Ідеєть речь також о біографічеській інформації об організаторах книгоиздательського дела, редакторах и печатниках, ісьпользуемой М. Марунчаком с целью уточнення фактологічеського аспекта канадського українського книгоиздания начального етапа піонерського періода. Підчеркується, что основание книгоиздательського дела канадських

украинцев сыграло ключевую роль в ускоренном формировании украинской этнической группы в Канаде, включении ее в канадскую культуру и обогащение жизни мультикультурной общности Канады.

Ключевые слова: канадские украинские издания, «Канадский Северо-Западный Издательский Союз», «Канадский Фармер», книгоиздание украинского зарубежья, украинская книга иммиграции, биографическая информация.